

Knyaz ASLAN
pedaqoji elmlər namizədi,
dosent

NƏRİMAN NƏRİMANOVUN ƏDƏBİ-BƏDİİ İRSİNDƏ KİTAB VƏ MÜTALİƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Mənali həyatı və zəngin fəaliyyəti doğma Azərbaycan xalqının azadlığı və xoşbəxt gələcəyi ilə sıx bağlı olan dahi şəxsiyyətlərimizdən biri də Nəriman Nərimanovdur. O, milli mədəniyyətimiz tarixində xalq müəllimi, istedadlı yazıçı-dramaturq, alovlu publisist, nüfuzlu jurnalist, prinsipial tənqidçi, səriştəli pedaqoq, milli teatr təşkilatçılarından biri, ilk xalq kitabxana-qiraətxanasının yaradıcısı kimi çox şərəfli bir yer tutur.

Nəriman Nəcəf oğlu Nərimanov 1870-ci il aprelin 14-də Tiflisdə yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur.

Əvvəlcə Qori müəllimlər seminariyası nəzdindəki ibtidai məktəbi, sonra isə seminariyanı bitirən N.Nərimanov bir müddət Borçalı qəzasının Qızılhacılı kəndində müəllim işləmiş, 1891-1902-ci illərdə Bakıda yaşayıb-yaratmışdır. Bu illərdə bir sıra ədəbi əsərlər, sosial və mədəni məsələlərə dair publisistik məqalələr yazmış, Azərbaycan və rus dillərini öyrənənlər üçün dərsliklər tərtib etmişdir. Daha sonra Odessa şəhərindəki Novorossiysk Universitetinin tibb fakültəsində oxumuş, Bakıda və Tiflisdə fəaliyyət göstərmiş, Həstərxana sürgün edilmiş, 1913-cü ildə yenidən Bakıya qayıtmışdır.

N.Nərimanov 1919-cu ildə Moskvaya çağırılmış və RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulanda İnkilab Komitəsinin sədri, az sonra Xalq Komissarları Sovetinin sədri, bir müddət keçmiş isə Zaqafqaziya Respublikaları İttifaqı Sovetinin sədri vəzifələrində çalışmışdır.

1922-ci ildə o, yenidən Moskvaya çağırılmış və SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin dörd sədrindən biri vəzifəsini icra etmişdir.

Nəriman Nərimanov 1925-ci il martın 19-da Moskvada qəflətən vəfat etmiş və Qızıl meydanda dəfn olunmuşdur.

Ən böyük mənəvi zövqü kitabdan və mütaliədən alan ölməz sə-
nətkarömrü boyu elm, maarif, mədəniyyət, kitabxana, teatr, məktəb,
səhiyyə və s. kimi sahələrlə məşğul olmuş, xalq naminə misilsiz
vədiqələr göstərmişdir. Təxminən 30 illik yaradıcılıq yolu keçmiş ədib
səhifin ədəbi-bədii və elmi-publisistik irs yadigar qoymuşdur.

Hələ öz sağlığında N.Nərimanovun həyat və fəaliyyətinə dair
seyli məqalə dərc edilmiş, sovet dövründə ədəbi-nəzəri irsi geniş öyrə-
nilməyə başlanmışdır. Tanınmış alimlərdən İ.Dubinski-Muxadze, F.Kö-
çəri, T.Əhmədov, V.Məmmədov, A.Xələfov, M.Məmmədov, N. Paşa-
yev və başqaları onun haqqında bir sıra sanballı elmi əsərlər yazmışlar.

Azərbaycanın müstəqilliyi illərində isə bu dahi şəxsiyyətin fə-
aliyyətinə müxtəlif siyasi qüvvələrin təhriki ilə müəyyən qədər ziddiy-
vətli və zərərli mövqelərdən yanaşılmış, bəzi mətbuat orqanlarının
məhifələrində ona qara yaxılmasına cəhd göstərilmişdir.

2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əli-
yevin sərəncamı ilə Nəriman Nərimanovun anadan olmasının 130 illiyi-
nin geniş qeyd olunması əsində bu böyük insanı ləkələmək xəyalına
düşən siyasət və mədəniyyət düşkünlərinə sərt bir cavab olmuşdur. Elə
bu dövrdə millət vəkili, ədəbiyyatşünas alim, professor Şamil Qurbanov
nəşr etdirdiyi publisistik məqalələri və kitabları N.Nərimanovun
məhifəli şəxsiyyətinə əbədi ehtiramın bariz nümunəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycan kitabxanaşünaslıq elminin banisi, BMT yanında
Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elm-
ləri doktoru, professor Abuzər Xələfov 1960-cı ildə nəşr etdirdiyi
«Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən (1870-1920)» monoqrafi-
yasında N.Nərimanovun Bakıda açdığı ilk xalq kitabxana-qiraətxanası-
nın fəaliyyətini tədqiq etmiş, arxiv materialları əsasında bu mədəni-
maarif ocağının gördüyü işləri elmi cəhətdən ümumiləşdirmişdir.

Professor A.Xələfov həmin il çapdan çıxmış «Sovet Azərbayca-
nında kitabxana işinin tarixindən (1920-1932)» monoqrafiyasında isə
Nəriman Nərimanovun sovet hakimiyyəti illərində kitabxana işi ilə
bağlı səmərəli fəaliyyətini geniş şəkildə tədqiq və təhlil etmişdir.

Görkəmli kitabxanaşünas alim 2004-cü ildə buraxdığı «Azər-
baycanda kitabxana işinin tarixi (Ən qədim dövrlərdən XX əsrə qə-
dər)» adlı dərsliyində də Nəriman Nərimanovun yaratdığı ilk milli
kitabxana-qiraətxana haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Bununla belə, ölkəmizin müstəqilliyi şəraitində N.Nərimanov
kimi əvəzsiz şəxsiyyətlərin milli mədəniyyətimizin inkişafındakı xid-
mətlərinin daha dərinlən və hərtərəfli öyrənilməsi xüsusi aktuallıq
kəsb edir.

Nəriman Nərimanovun Bakıda açdığı ilk xalq kitabxana-qiraətxanası

Müəllimlik fəaliyyəti dövründə xalqın zülm və əsarət altında
yaşadığını görən Nəriman Nərimanov xilas yolunu mədəniyyət və ma-
arifdə görür, bu işdə kitabxanaların təşkilinə xüsusi əhəmiyyət verir.
O, maddi vəsait olmadan ciddi bir mədəni-maarif ocağı yaratmağın
mümkün olmadığını bilsə də, mütərəqqi ziyalıların dəstəyinə ümid
bəsləyərək ucuz qiraətxanası olan kitabxana layihəsi tərtib edir və onun
həyata keçirilməsi uğrunda mübarizəyə başlayır (4.-S.36).

«Kaspi» qəzeti 1893-cü il 20 noyabr tarixli nömrəsində yazırdı:
«Bizə məlum olduğuna görə, bu yolda indiyədək heç bir təşəbbüs gös-
tərilməmişdir, lakin inamla demək olar ki, həm qəzetə, həm də kitabxa-
na və qiraətxanaya çoxdan ehtiyac duyulur və söz yox ki, bunlar maarif-
ləndirici vasitələr kimi, «zülmət səltənətinə», xurafat və mövhumat,
cahillik və nadanlıq, ailə istibdadı, durgunluq və ətalət səltənətinə işıq
saçmaqda böyük fayda verə bilər...»

Baxçasarayda nəşr olunan «Tərcüman» qəzeti öz oxucularına
1894-cü il 11 mart tarixli nömrəsində şad bir xəbər verir: «Bakıda re-
alın məktəb müəllimlərindən Nəriman bəy Nərimanov rəsmi qiraət-
xana açmağa icazə aldı. Bu, müsəlmanların birinci qiraətxanası ola-
caqdır». Həmin qəzetin 3 aprel 1894-cü il sayında isə deyilirdi ki, yaxın
günlərdə Bakıda müsəlman qiraətxanası açılacaqdır. «Kaş ki, bu hal
digər müsəlman cəmiyyətləri üçün nümunə olsun».

Beləliklə, 1894-cü il aprel ayının 8-də Bakıda ilk milli qiraətxana
fəaliyyətə başladı (4.-S.38). Tiflisdə çıxan «Новое обозрение» qəzeti
isə 1894-cü il oktyabrın 14-də dərc etdiyi xəbərdə bu tarixi başqa cür
göstərir: «Cənab Nərimanbəy Nərimanovun cari il aprelin 12-də Bakıda
açdığı xalq qiraətxanası ziyalılarımız üçün çox fərəhli hadisədir. Yayın
üzücü istisində qiraətxanaya 3833 oxucu gəlmişdir!..» (3.-S.19-20).

Böyük maarifpərvər sonralar iftixarla yazırdı: «Bakıdakı ictimai
fəaliyyətim 1894-cü ildən ilk ucuz kitabxana qiraətxanası açmağımla
başlanmışdır» (4.-S.43).

Kitabxana-qiraətxana o vaxtkı Qorçakov, sovet dövründəki Malt-
gin küçəsində artıq uçurulmuş olan dördmərtəbəli binanın aşağı mərtə-
bəsində kiçik bir mənildə yerləşirdi.

«Kaspi» qəzetinin 4 mart 1895-ci il tarixli nömrəsində verilmiş
məlumatda bildirilirdi ki, Nərimanovun yaxın silahdaşı, şəxsi rus-Azər-

baycan məktəbinin müəllimi Əlisgəndər Cəfərov qiraətxananın müdiri, Seleznyak isə kitabxanaçı-qiraətxanaçı vəzifəsində işləyirlər.

O dövrdə həm Bakı da nəşriyyatların azlığı, həm də lazımı maddi vəsaitin olmaması fondun komplektləşdirilməsini çətinləşdirirdi. Ona görə də N.Nərimanov, S.Qənizadə, H.Mahmudbəyov, Ə.Cəfərzadə ayrı-ayrı şəxslərdən kitab, qəzet və jurnallar toplamağa başlayırlar. Nizamının «Xəmsə», Füzulinin «Leyli və Məcnun», M.F.Axundovun «Təmsilat» əsərləri, M.P.Vaqifin, Q.Zakirin, S.Ə Şirvaninin şeirlər külliyyatı və başqa qiymətli kitablar qısa müddətdə qiraətxanada xüsusi yer tutur. Eyni zamanda burada «Əkinçi», «Ziya», «Ziyayi-Qafqaziyə», «Kəşkül» qəzetlərinin nüsxələri də saxlanılırdı.

Dövrün tələblərinə cavab verən kütləvi milli kitabxana yaratmağı qarşısına məqsəd qoyan N.Nərimanov Türkiyə, İran, Rusiya, Hindistan, Misir, Bolqarıstan və başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərən bir çox böyük kitabxanalara, müxtəlif şəhərlərdə çıxan qəzet və jurnal redaksiyalarına müraciət edərək xeyriyyə yolu ilə bir çox nəşrlər almağa nail olur. Qısa müddətdə qiraətxana rus, tatar, ərəb, fars, gürcü, yəhudi və erməni dillərində 27 adda qəzet alır (4.-S.37-38).

Yeri gəlmişkən, qiraətxanaya məşhur milyonçu və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev, doktor S.Axundov, I.Nağıyev, I.Dmitriyev və başqaları maddi və mənəvi yardım göstərirdilər. Sonralar N.Nərimanov mətbuat vasitəsilə onların hər birinə minnətdarlığını bildirmişdir.

Tiflisdən qonaq gəlmiş Erməni Mədəniyyəti İttifaqının əməkdaşı, tarixçi və yazıçı Vartanes Papazyan Tiflisdə ermənicə çıxan «Mure» («Çəkiç») jurnalının 1896-cı il nömrəsində dərc etdirdiyi «Qafqaz türklərinin ədəbiyyatı haqda bir neçə söz» adlı məqaləsində Nərimanovun kitabxana-qiraətxanası haqqında geniş məlumat vermişdir. Nərimanovun maarifçilik fəaliyyətinə yüksək qiymət verən müəllif yazır: «Nərimanov gözəl cəhdli və enerjili bir gəncdir... millətinin vəziyyəti tezliklə onun diqqətini cəlb etdi və o özünü millətinin inkişafına, maariflənməsinə həsr etməyə söz verdi. O, hər şeydən əvvəl qiraətxana açdı... həmvətənləri əvvəlcə onun işlərinə pis baxırdılar, molla ar və seyidlər xüsusi-lə onun yeni ideyalarından acıqlanırdılar» (8.-S.51).

Bu məlumatla görə, qiraətxana 25-30 adda rus, erməni, 1 gürcü, 5 türk (gündəlik «Tərcümani-həqiqət», ikihəftəlik şəkilli «Mələmət», həftəlik «Xəzineyi-fünun», «Əxtər» və «Maarif») qəzeti alırdı. Buraya Kəlküttədə farsça çıxan liberal «Həbulmətin» məcmuəsi, Sofiyada türkcə gündəlik buraxılan yeganə mütərəqqi «İttifaq», Qahirənin «Əl-Nil» və Təbrizdən həftəlik «Nəsinə» qəzetləri də gəlirdi. Bundan başqa, qiraətxanaya Nərimanovun xahişi ilə Rusiyanın böyük şəhərlərin-

dən, habelə Kəlküttə, İstanbul, Sofiya, Qahirə, Tehran, Təbriz və başqa şəhərlərdən də pulsuz qəzet və jurnallar göndərilirdi (5.-S.23).

«Tərcüman» qəzetinin 1895-ci il 19 fevral tarixli nömrəsindəki «Bakı qiraətxanası» adlı redaksiya məqaləsində deyilirdi: «Müsəlmanların Bakıda açdıqları 40 qəzeti olan bir qiraətxana diqqətəlayiqdir: əvvəlki qədim Buxara, hətta gözəl Tehran, Avropa İstanbulu və mütəfəkkir Qahirə qiraətxanaları bu qədər zəngin qəzetə malik deyildir! Bakılılara, xüsusən təşəbbüskar cənab Nəriman bəyə ehtiram və eşq olsun!»

Qiraətxanaya giriş haqqı iki qəpik, kasıblar üçün isə pulsuz idi. Oxucuların suallarına vaxtında cavab vermək, fondakı kitab, qəzet və jurnalları onların nəzərinə çatdırmaq üçün katalog düzəldilmişdi.

1894-cü il aprelin 8-dən mayın 4-nədək qiraətxanaya 710 oxucu gəlmişdi, onlardan 200-ü rus, 35-i gürcü, 130-u erməni, 141-i müsafir müsəlman, 151-i azərbaycanlı, 8-i alman, 5-i fransız, 40-i yəhudi idi.

V.Papazyan isə oxucuların sayı ilə bağlı bunları qeyd edirdi: «Bu statistik rəqəmlər N.Nərimanovun nəcis işinin nə qədər böyük sürətlə irəliləməsini göstərir: 1894-cü ildə açılan qiraətxanaya 1896-cı ilin yanvarınadək türk oxucularından 642 nəfər, fevral ayında 572, mart ayında 633, aprel ayında 647 nəfər oxucu gəlmişdir. Bu qədər oxucu bəlkə də bizim erməni qiraətxanalarının çoxunda yoxdur...» (4.-S.39).

Müqayisə üçün deyək ki, 1897-ci ildə Bakıdakı A.S.Doroşenko adına kitabxananın cəmi 276 nəfər oxucusu olmuşdusa (5.-S.24), «Kaspi» qəzetinin 25 yanvar 1898-ci il tarixli nömrəsində verdiyi məlumatla görə, həmin il Nərimanov qiraətxanasının oxucularının sayı 25 min 851 nəfərə çatmışdı ki, onlardan da 8619-u müsəlman idi (4.-S.42).

Qiraətxananın fəaliyyəti haqqında məlumat verən erməni müəllif həsədlə yazırdı: «Qiraətxanaya girməkdən utanaraq qəzet və məcmuələri evlərinə gətirib oxuyan mollaları və seyidləri də bu rəqəmə əlavə etmək lazımdır. Qəzetlərin əldən-ələ necə gəzdiyini, oxunmaqdan köhnələrək cırıldığını görək gözlə görəsən» (3.-S.21; 8.-S.52).

Oxucularının sayı gündən-günə çoxaldığından N.Nərimanov daha münasib bina tapmaq qərarına gəlir. «Kaspi» qəzetinin 4 mart 1895-ci il tarixli nömrəsində məlumat verilir ki, uzun əzab-əziyyətdən sonra fevralın 10-da qiraətxana işıqlı, təmiz və səliqəli otaqlara köçürülüb.

Xalq arasında «Nərimanov qiraətxanası» kimi tanınan bu mədəniyyət həm də geniş kütləvi iş aparırdı. Kitabxanada təşkil edilmiş gənc ədəbiyyat həvəskarları dərnyində maraqlı əsərlər oxunub müzakirə olunurdu. N.Nərimanovun yaxından iştirak etdiyi gənc aktyorlar dərnyəsi isə milli teatr mədəniyyəti tarixində xüsusi rol oynamış, bir sıra əsərləri səhnəyə qoymuşdu.

«Tərcüman» qəzetində dərc edilmiş məlumatda 1895-ci il yanvarın 15-də Tağıyev teatrında N.Nərimanovun «Nadanlıq» pyesinin tamaşaya qoyulacağı bildirilirdi. Tamaşadan əldə edilən vəsaitin qiraətxanaya xərclənəcəyi nəzərdə tutulmuşdu.

1896-cı il noyabrın 23-də isə N.Nərimanovun «Dilin bəlası» əsəri səhnəyə qoyulmuş, toplanmış pul qiraətxanaya verilmişdi.

Nərimanov qiraətxanasına kömək etmək məqsədilə Bakı gəncləri həmin il «müsəlman gecəsi» keçirməyi qərara almışdılar. S.Vəlibəyov «Tərcüman» qəzetində dərc etdirdiyi məqaləsində yazırdı ki, Nərimanovun qiraətxanası təşkil edilərkən müsəlmanlar ona pul vermək istəməmişdilər, indi 100 və 1000 manatlarla pul verənlər vardır (5.-S.25-26).

Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi və mənəvi inkişafı naminə əsaslı bir baza yaratmaq arzusu ilə yaşayan N.Nərimanov öz həmkarları S.M.Qənizadə və doktor Axundovla birlikdə 1897-ci ilin ilk aylarında «daha mükəmməl bir kitabxana» təsis etmək üçün qubernatora müraciət edir. Lakin onların bu təşəbbüsü bir nəticə vermir.

O dövr qəzetlərində bildirilir ki, N.Nərimanov qiraətxanada bir müəllimin əməkdaşlığı ilə uşaq kitabları şöbəsi də yaratmışdır.

Lakin böyük maarifpərvərin bu xeyrixah işi bəzi dairələrdə rəğbətə qarşılıqmırdı. Köhnəfikirli adamlar, ruhanilər və çar məmurları qiraətxananın əleyhinə çıxmağa başlamışdılar. Mollalar qiraətxanaya getməyi müsəlmanlar üçün günah hesab edir, qəzet oxuyanları kafir adlandırırdılar. Şeyxülislam Qafqazda mülki işlər rəisinə müraciətində yazırdı: «Allahın yolundan çıxırlar... Bakıda açılmasına səhvən icazə verilmiş Nərimanov kitabxanası qorxulu küfr, itaətsizlik ocağıdır». 1898-ci il oktyabrın 5-də çar polisində verilən məlumatda isə deyilirdi ki, Nərimanov gəncləri başına toplayıb onların şüurunu zəhərləyir və hökumət əleyhinə geniş iş aparır. Çar hökuməti bu müəssisəyə şübhə ilə yanaşır, onun fəaliyyətinə hər cür vasitələrlə mane olmağa çalışırdı.

Çox ağır şəraitdə cəmi dörd il fəaliyyət göstərdikdən sonra əsl mədəni-maarif müəssisəsi kimi şöhrət qazanmış bu kitabxana-qiraətxana «öz istiqamətinə görə çox zərərli olduğu üçün» 1898-ci il oktyabr ayının 5-də çar hökuməti tərəfindən bağlandı (4.-S.43; 7.-S.278-279).

Polis nəfərləri kitabxana-qiraətxananın qapılarını bağlayan gün Nərimanov ruhdan düşən dostlarına deyirdi: «Mübarizədə güclü iradəyə malik olanlar qalib gəlirlər» (12.-S.31).

Görkəmli maarifpərvər ziyalı Qurbanəli Şərifov 1899-cu il iyunun 19-da yazdığı məktubda N.Nərimanovu «mənəvi qardaş» adlandırır, ona hörmət və ehtiramını bildirir, qiraətxananın «rəvnəq və rəvac» tapmasını, tərəqqi etməsini səmimiyyətlə alqışlayırdı. Məktubdan aydın

olur ki, vətənpərvər demokratlar xarici mətbuatın Qafqazda yayılmasını xalq maarifi yolunda şəərəfli bir xidmət hesab etmişlər.

Kitabxana-qiraətxana bağlandıqdan sonra xalqın gözünü açmaq üçün teatru yaxşı vasitələrdən biri hesab edən N.Nərimanov teatr truppası yaratmışdı. O, yeni-yeni tamaşalar hazırlayıb, bu tamaşalarda rejissorluq edir, özü də müxtəlif rollarda çıxış edirdi.

Kitabxana-qiraətxananın bağlanması zəhmətkeşləri və ziyalıları çox qəzəbləndirmişdi.

Professor A.Xələfovun məlumatına görə, bir neçə ildən sonra 1906-cı il martın 14-də «İrşad» qəzetinin 76-cı nömrəsində görkəmli dövlət xadimi M.Ə.Rəsulzadə 1894-cü ildə N.Nərimanovun açdığı qiraətxana haqqında belə yazırdı: «On bir il bundan əqdəm millətimiz uğrunda şayani təhsin təşəbbüsdə bulunan ədəbiyyat xadimi Nəriman bəy Nərimanov Rusiya istibdadının qüvvətli bir dövründə sərfi maye edərək bir qiraətxana qurmuşdu. İcazə alıb hər bir tərəfdə nəşr olunan islam qəzetlərini toplayıb həvayə bir qiraətxana açmışdı. Lakin millət bağçasında yeni açılmış bir qızıl gül millətimizə arız olan xəzan vasitəsilə tez solmuş, bağlanması-quşadına müqabil olaraq millət dostlarının yaradılmasını xərəş etdi.

Bu qiraətxananın bağlanması səbəbi nə oldu? Buna səbəb bizim cəhəlimiz, mədəniyyətsizliyimiz, daha doğrusu, hümmətsizliyimiz oldu.

Vaxtı ilə maarifimiz üfşükdə bu gün göründü. Yenə göründü. Lakin tez nequl olub 11 il qürub etdi".

«Nəriman bəy n zəhməti hədəf getdi» yazan müəllif məqalənin axırında xalqı yeni təşkil edilmiş kitabxanalara kömək etməyə çağırırdı.

Görkəmli dövlət xadimi M.Ə.Rəsulzadənin «Millət bağçasında yeni açılmış qızıl gül» adlandırdığı bu kitabxana-qiraətxananın həqiqətən xalqımızın mədəniyyətinin inkişafında böyük tərbiyəvi əhəmiyyət olmuş, yeni milli kitabxana işinin əsası qoyulmuşdur.

N.Nərimanovun qiraətxanası bağlandıqdan sonra tərəqqipərvər ziyalılar Bakıda yeni qiraətxana və kitabxana açmaq fikrinə düşmüşdülər. Hələ 1897-ci ilin fevral ayında azərbaycanlı həkimlərdən L.Axundov, S.Qəniyev və Məlikov Bakıda ictimai kitabxana-qiraətxana açmaq məqsədi ilə Bakı general-qubernatoruna icazə almaq üçün ərizə vermişdilər, lakin müsbət cavab ala bilmədiklərinə görə kitabxana açmağa müvəffəq olmamışdılar (7.-S.279-280).

*Sovet hakimiyyətinin ilk illərində
N.Nərimanovun kitabxana işi sahəsindəki fəaliyyəti*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920) Xalq Maarif Nəzarəti Nazirliyi yanında kitablar nəşr etmək üçün «Təltif-tərcümə Əncuməni» adlı xüsusi komitə təşkil edilmişdi. Bu komitə 10 adda dərslik tərtib edib Maarif Nazirliyinə vermişdi. Lakin həmin kitablardan hesab, cəbr, heyvanat, türk dili və ibtidai təhsilə dair ancaq 7-si 60.000 nüsxə tirajla nəşr edilmişdi. Cəmi bir neçə ay fəaliyyət göstərən həmin komitənin üzvlərinin bəzilərini hökumət nəzarətin tərkibindən çıxardığından bu işin təşəbbüsçüsünün özü də nəzarətdən çıxdı və beləliklə, Komitə dağıldı (6.-S.15-16).

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra İnkilab Komitəsinin sədri və Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifələrində çalışan N.Nərimanov mədəni quruculuq sahəsində klub, kitabxana və qiraətxana şəbəkəsinin təşkilinə böyük əhəmiyyət verir, kitabxana işinin inkişafı üçün çox mühüm tədbirlər həyata keçirir.

Hökumətin həyata keçirdiyi yeni məktəblərin təşkil edilməsi, savadsızlığın ləğvi, yeni əlifbanın qəbulu, mütəxəssis kadrların hazırlanması və s. kimi bütün mədəni tədbirlər nəşriyyatların genişlənməsini tələb edirdi. Çünki məktəblər, savadsızlığı ləğv məntəqələri, yeni təşkil edilmiş sovet kitabxanaları kitabsız inkişaf edə bilməzdi. O vaxta qədər Azərbaycanda kitab nəşri ilə məşğul olan dövlət müəssisəsi yox idi. Ayrı-ayrı burjuva nümayəndələrinin əlində olan kitab nəşri çar senzurasının nəzarəti altında həyata keçirilirdi. Xalqı maarifləndirən kitabların nəşrinə icazə verilmir, təsadüfən icazə verildikdə isə sonradan belə kitabların yayılması və oxunması qadağan edilirdi.

1920-ci il may ayının 11-də İnkilab Komitəsi mətbəələrin, litografiyaların, kağız və karton anbarlarının, hər cür idarə ləvazimatlarının milliləşdirilməsi haqqında dekret verdi. Bu dekret əsasında bütün nəşriyyatlar və mətbuat dövlətin əlində mərkəzləşdirildi.

1920-ci il mayın 20-də yeni təşkil edilən sovet məktəblərini və savadsızlığı ləğv məntəqələrini lazımi dərsliklərlə təmin etmək üçün XMK məktəblər şöbəsinin yanında bir komissiya təşkil edildi. Lakin mətbəələrdə lazımi avadanlıq olmadığına, mətbəə mürəttiblərindən bir çoxu öz sənətlərindən uzaqlaşdığına görə nəşriyyat işini genişləndirmək mümkün deyildi. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq məqsədilə XMK bir sıra qətiyyətli tədbirlər görməli oldu. 1920-ci il iyunun 9-da xalq maarif komissarının imzaladığı əmrdə deyilirdi ki, bəzi mürəttiblər öz

vəzifələrindən boyun qaçırdıqlarından və əsas sənətləri ilə əlaqəsi olmayan işlərlə məşğul olduqlarından XMK-nın bütün müsəlman Şərqini ədəbiyyatla təchiz etməyi öz qarşısına məqsəd qoyan nəşriyyat şöbəsi əsas vəzifələrini lazımlıca yerinə yetirə bilmir. Ona görə də başqa işlərlə məşğul olan bütün azərbaycanlı mürəttiblərə təklif edilirdi ki, 9 iyundan 16 iyuna qədər hər gün səhər saat 9-dan 12-yə kimi nəşriyyat şöbəsində təcili surətdə qeyd olunsunlar. Qeyd edilməkdən boyun qaçıran şəxslərin hərbi inqilab məhkəməsinə veriləcəyi bildirilirdi.

Bu əmrin həyata keçirilməsi nəticəsində bir çox mürəttiblər yəni-
dən öz işlərinə qayıtdılar. O vaxtdan başlayaraq nəşriyyat işçilərini maddi cəhətdən təmin etmək üçün də tədbirlər görüldü (6.-S.16-17).

1920-ci ilin iyun ayında İnkilab Komitəsi bütün nəşriyyat işlərini XMK-nın yanında mərkəzləşdirmək haqqında dekret verdi. Nəriman Nərimanovun imzaladığı bu dekretin Azərbaycanda nəşriyyat işinin mərkəzləşdirilməsində və gələcək inkişafında çox mühüm rolu oldu.

Azərbaycanda vahid mətbuat və dövlət nəşriyyat şöbəsinin yaranması və nəşriyyat işinin vahid rəhbərlikdə birləşdirilməsi respublikada kitab nəşriyyatı işinin gələcək inkişafı üçün şərait yaratdı.

Bütün çətinliklərə baxmayaraq 1920-ci ildə 3 adda 63 min tirajla, 1921-ci ildə isə 14 adda 167 min nüsxə tirajla kitablar nəşr edilmişdi. Bu kitabların hamısı Azərbaycan dilində olan dərsliklərdən və təbliğat ədəbiyyatından ibarət idi. 1924-cü ildə isə 753 min nüsxə tirajla 69 adda kitab buraxılmışdı. Bakıda və onun rayonlarında kitabı yaymaq üçün üç şöbədən ibarət olan kitab və kağız mağazası və bir musiqi notları mağazası vardı (6.-S.18).

XMK yanında fəaliyyət göstərən nəşriyyat şöbəsi 1924-cü ildə təsərrüfat hesabına keçərək Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatına çevrildi. Nəşriyyat təsərrüfat hesabına keçənə qədər qəzalar kitabla pulsuz təchiz edilirdi, sonra isə qəzalara da kitablar nisbətən ucuz qiymətlə pulla verilməyə başladı.

İnkilab Komitəsi kitabxanaları, kitab anbarlarını, kitab mağazalarını milliləşdirməyə başlamışdı. Bütün kitabxanalar dövlət müəssisəsi elan edilib əhalinin ixtiyarına verildi. Milliləşdirilmiş kitabları toplamaq və kitabxanalar arasında səmərəli bölüşdürmək məqsədi ilə 1920-ci ilin mayında XMK yanında mərkəzi kitab anbarı təşkil edildi. Milliləşdirilmiş mağazalardan, anbarlardan, ləğv edilmiş kitabxanalardan, dini müəssisələrdən, idarələrdən və ayrı-ayrı şəxslərdən alınmış kitablar mərkəzi kitab anbarına verildi. Anbarda kitabların siyahısı tutulub şöbələrə ayrılır, dərsliklər və dərs vəsaitləri XMK-ya verilir, yerdə qalan kitablar kitabxanalar arasında bölüşdürülürdü. İyundan başlayaraq

Moskavadan göndərilən təbliğat xarakterli kitablar mərkəzi anbara toplanır, oradan qəza və şəhər kitabxana-qiraətxanalarına göndərilirdi.

1920-ci ilin may ayının 15-dən 1921-ci ilin sentyabr ayına qədər mərkəzi kitab anbarından təxminən 3 milyon nüsxəyə qədər müxtəlif məzmunlu kitablar verilmişdi.

Kitabların müsadirə edilməsi işi Maarif Komissarlığı məktəbdən-kənar işlər şöbəsi kitabxana yarımölməsinin nəzarəti ilə həyata keçirilirdi. Xüsusi fərmanı olmayan bütün şəxslərin kitabxanaları milliləşdirilirdi. Rusiyada olduğu kimi Azərbaycanda da İnkilab Komitəsinin göstərişi ilə alimlərə, yazıçılara və ictimai xadimlərə məxsusi fərman («Oxrana Qramot») verilir və onların kitabları müsadirə edilmirdi.

Azərbaycanda yeni təşkil etmək üçün kitablar, xüsusilə elmi kitablar çatışmırdı. Buna görə də mövcud kitablardan səmərəli istifadə etmək, kitabların ayrı-ayrı şəxslərdən toplanmasını təmin etmək, illərdən bəri istifadəsiz qalmış kitabları sandıqlardan, zirzəmilərdən, məscidlərdən çıxarmaq üçün Azərbaycan hökuməti bir sıra kəskin tədbirlər həyata keçirməli olmuşdu.

O dövrdə Azərbaycan ərazisini tərk edən bir sıra şəxslər özləri ilə bərabər bir çox qiymətli dərslikləri, sənətləri, texnikaya aid lazımlı kitabları aparırdılar. Kitab alveri ilə məşğul olan adamlar da meydana çıxmışdı. Get-gedə kitabların Azərbaycandan daşınma aparılmasının daha da gücləndiyi hiss edilirdi. Azərbaycanda kitabların çatışmadığı, yeni açılmış məktəblərə, kitabxanalara minlərlə kitab lazım olduğu belə bir dövrdə - 1920-ci il oktyabr ayının 10-da İnkilab Komitəsi «Azərbaycan sərhədindən kitabların və sənət-texniki vəsaitlərin aparılmasının qadağan edilməsi haqqında» dekret verdi. N.Nərimanovun imzaladığı bu dekretə deyilirdi ki, hazırda Azərbaycandan kənara peşə-texniki ədəbiyyat kitabları və müxtəlif dərs vəsaitləri aparılması güclənmişdir. İnkilab Komitəsi qısa müddətdə respublika ərazisində peşə-texniki təhsilin tədbiq edilməsinə başlamağı nəzərdə tutmuşdur. Bu tədbir isə dərs vəsaiti olmadan həyata keçirilə bilməz. «Buna görə də Azərbaycan İnkilab Komitəsi qərar almışdır: 1) Azərbaycan SSR-dən kənara peşə-texniki ədəbiyyat kitabları və dərs vəsaiti aparılması qadağan edilsin. 2) Kitab və dərs vəsaiti ixracına yol verilməməsi üzərində nəzarət fəvqəladə komitənin mübarizə dəstələrinə həvalə edilsin. 3) Azərbaycan SSR-in sərhədlərindən kənara aparmaq üçün kitab alveri ilə məşğul olan şəxslər inqilabi dövr qanunlarına əsasən məsuliyyətə cəlb edilsinlər. 4) Həmin dekretin müddəalarını yerinə yetirməməkdə müqəssir olan hökumət orqanları hərbi tribunala verilsinlər».

Dekret respublikanın hüduqları xaricinə kitabların aparılmasını tamamilə qadağan etdiyindən əldə olan kitabdən səmərəli istifadə üçün şərait yaradır, kitabxanaların təkmilləşməsi işini asanlaşdırırdı.

1920-ci il iyul ayının 5-də Maarif Komissarlığı xalqa müraciət edərək onlarda olan kitabları yeni təşkil edilən kitabxanalara verməyə çağırırdı. Xalq maarif komissarı D.Bunyadzadənin imzaladığı həmin müraciətnamədə deyilirdi ki, Azərbaycanın zəhmətkeş kütlələri, siyasi və iqtisadi zülmədən azad olanlar bu vaxtdək yaşadıkları mənəvi əsarətdən, cəhalətdən və avamlıqdan xilas olmalıdırlar. Yeni yüksək həyat tərzini yaratmalı olan Azərbaycan zəhmətkeşlərinin həqiqi kitabı və qəzeti olmalıdır... Hökumət bütün qəzalarda və kəndlərdə kitabxanalar və qiraətxanalar təşkil edir. Kitab azdır, demək olar, heç yoxdur. Sovet Rusiyasından və Türkiyədən alınan kitablar Azərbaycana gec gəlib çıxır.

XMK-nın müraciətində daha sonra deyilirdi: «Türk, rus dillərində kitablar, kitabçalar, jurnallar və məcmuələri bağışlayın. Kitabı kilid altında saxladığımız bəsdür. İnkilab və proletariət qarşısında öz borcunuza yerinə yetirərək, öz kitablarınızı zəhmətkeşlərə verin. Kitabların azlığından-çoxluğundan utanmayın. Hər bir lazımlı kitab böyük iş görür. Kitablar hər gün (cümə günlərindən başqa) gündüz saat 2-dən 6-dək Xalq Maarif Komissarlığı kitabxana yarımşöbəsində qəbul olunur».

Bu müraciətə cavab olaraq Azərbaycan ziyalıları özlərində olan kitabları komissarlığın kitabxana yarımşöbəsinə verməyə başladılar. Kitabxana yarımşöbəsi isə toplanmış kitabları nəzərdən keçirir, lazımlılarını kitabxanalar arasında bölüşdürürdü (6.-S.29-30).

Kitab toplamaq üçün başqa ictimai-siyasi tədbirlər də həyata keçirilməyə başlanmışdı. Məsələn, 1920-ci il avqustun 11-də Bakı şəhərində «Kitab günü» keçirilmişdi. Onun əsas məqsədi orduda və donanmada kitabxanalar təşkil etmək üçün kitab toplamaq idi. Buna görə təşkil olunmuş xüsusi komissiya xalqa müraciət edərək, zəhmətkeşləri bir əlində tüfəng fəhlə sinfinin düşmənlərinə qarşı mübarizə aparan, o biri əlində kitab öz savadsızlığını və geniş kütlələrinin savadsızlığını ləğv etməyə çalışan qızıl əsgərlərə kitab verməyə çağırırdı.

Avqustun 11-də şəhər sularları və plakatlarla bəzənmişdi. Həmin gün bütün kinolarda, teatrlarda, mədəniyyət evlərində, klublarda, kitabxanalarda kitabın əhəmiyyəti haqqında məruzələr oxunmuş, mitinqlər keçirilmişdi. Şəhərin müxtəlif yerlərində keçirilən mitinqlərdə N.Nərimanov, Dadaş Bünyadzadə, İ.Kolesnikova və başqa dövlət rəhbərləri məruzə ilə çıxış etmişdilər.

Maraqlıdır ki, həmin gün kinolara, teatrlara, parklara, dəniz gəzintilərinə və hər cür əyləncələrə buraxılış ancaq kitabla olmuşdu (6.-S.30-31).

İnqilab Komitəsinin 1920-ci il 23 may tarixli qərarı ilə Sabir adına kitabxana XMK-nın səərəncamına verildi. O vaxtdan kitabxana inkişaf etməyə, onun kitab fondunun və oxucularının sayı artmağa başladı.

1920-ci il sentyabrın 19-da Bakı Dövlət Universitetinin keçmiş binasında (indiki ADPU-nun binası) Azərbaycan maarif və mədəniyyət işçilərinin I qurultayı açıldı. Qurultayı giriş sözü ilə M.Maqomayev açdı. Hazırlıq işlərinin vəziyyəti haqqında N.Nərimanov, XMK-nın işi haqqında isə D.Bünyadzadə çıxış etdilər. Respublikamızın həyatında mühüm hadisəyə çevrilən qurultay mədəni geriliyin aradan qaldırılması üçün məktəblərlə yanaşı olaraq mədəni-maarif müəssisələrinin – kitabxanaların, qiraətxanaların, qiraət komalarının, klubların və s. təşkilinə xüsusi əhəmiyyət verdi (5.-S.35-36).

İnqilab Komitəsi 1920-ci ilin oktyabr ayının 31-də «Azərbaycanda olan bütün kitabxanaların Xalq Maarif Komissarlığının idarəsinə verilməsi haqqında» dekret verdi. Bu dekret əsasında respublika ərazisində olan bütün kitabxanaların milliləşdirilməsi başa çatdırıldı və kitabxana işi vahid rəhbərlikdə birləşdirildi. Bütün kitabxanalara XMK-nın kitabxana yarımşöbəsi tərəfindən metodik rəhbərlik edilməyə başladı.

Görkəmli kitabxanaşünas alim, professor A Xələfovun ümumiləşdirdiyi məlumatna görə, 1921-ci ilin may ayında - Azərbaycan SSR-nin yaradılmasının birinci ilində respublikada 45 kitabxana təşkil edilmişdi ki, bu rəqəmə partiya və bir sıra idarə və təşkilatların kitabxanaları daxil deyildi. Bunlardan 25-i qəzalarda, 20 isə Bakı şəhərində yerləşirdi. Bütün kitabxanalarda 234.210 kitab var idi (6.-S.40).

Bu illərdə qəza şəhərlərində mərkəzi və rayon kitabxanaları təşkil edilir, kəndlərdə, qəsəbələrdə səyyar kitabxanalar və qiraət komaları açılırdı. Qəzalarda və rayon mərkəzlərində uşaq kitabxanalarının təşkil edilməsi sahəsində də təşəbbüs göstərilirdi. Bir sıra qəza şəhərlərində mərkəzi kitabxanaların yanında uşaq şöbələri təşkil edilmişdi. Birinci və ikinci dərəcəli məktəblərin yanında şagirdlər üçün məktəb kitabxanaları təşkil etməyin zəruriliyi haqqında səslər ucalmağa başlamışdı. 1923-cü ildə 3 məktəb kitabxanası var idi. Kitabxanalar əsasən kitabxana kollektoru tərəfindən pulsuz olaraq Azərbaycan və rus dillərində kitablarla komplektləşdirilirdi (*Bu məsələlər haqqında ətraflı bax: Xələfov A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən (1920-1932).*-B.,1960.-188 s.).

Nəriman Nərimanovun ədəbi-bədii və elmi-publisistik yaradıcılığında kitab və mütaliə məsələləri

N.Nərimanov ədəbi-siyasi fəaliyyətə başladığı illərdən mədəni geriliyə, dini xürafata çarizmin mürtəce siyasətinə qarşı inadla mübarizə aparmış, xalqımızın mədəniyyətinin yüksəldilməsi üçün bir sıra məqalələr, kitabçalar və digər əsərlər yazmışdır. Onun fəaliyyətində əsas yer tutan amillərdən biri milli mətbuatın yaranması uğrunda mübarizəsidir. O, 1896-cı ildə yazıçı C.M.Qənizadə ilə birlikdə «Sovqat» adlı şəkilli uşaq jurnalının nəşri üçün Bakı qubernatoruna müraciət edir, lakin icazə verilmir. 1897-1900-cü illərdə isə Peterburqda çar hökumətinin mətbuat işləri üzrə baş idarəsinə müraciət edərək, «Təzə xəbərlər» qəzeti və «Məktəb» məcmuəsi nəşr etməyə icazə istəyir, yəni də məqsədinə nail ola bilmir.

Çarizmin təqiblərinə baxmayaraq N.Nərimanov özünün ədəbi-bədii və maarifçilik fəaliyyətini inadla davam etdirirdi. O, xalqın mədəni səviyyəsinin artırılmasında və bələdlərdən can qurtarmasında kitabın, mütaliənin, elmin rolunu yüksək dəyərləndirirdi. Ədibin 1894-cü ildə qələmə aldığı «Nadanlıq» dramı bu cəhətdən maraqlı doğurur. Azərbaycan kəndini geridə qoyan səbəbləri göstərməyə, kitaba, mütaliəyə, elmə və məktəbə laqeyd münasibəti ümumiləşdirməyə çalışan yazıçı bu əsərdə əsrlərlə davam edən mədəni geriliyin və savadsızlığın xalqın yaşadığı mühtə nadanlaşdırdığını təsvir etmişdir.

«Nadanlıq» dramında canlandırılmış feodal-patriarxal kəndində yaşayan kəndlilərin əsəriyyəti müasir elm və mədəniyyətdən tamamilə xəbərsizdir. Onlar maarif və məktəbə lüzumsuz, hətta təhlükəli bir şey kimi baxırlar: «Oxumaqdan fayda yoxdur, oxuyan düz yoldan azır» deyirlər. Müəllif uşağın məktəbə qoymayan kənd sakini Qurbanəlinin dili ilə kənd müəllim Məhəmmədəğaya belə cavab verir: «Nə eləyən, deyirlər oxumaqdan bir fayda yoxdur. Oxuyan sarsaq olar, ağılı qara aparar deyirlər» (12.-S.19).

Yazıçı göstərir ki, kəndi amansız bir mənəvi ətalət, fəaliyyətsizlik bürümüşdür. Camiatın çoxu «yazda taxıl əkir, yayda biçir, qışda da yerlərini isti eləyib yadırlar». Ata-analar uşaqlarını məktəbə buraxmır, onları «çöl işlərində» işlətməklə kifayətlənirlər. Tənbel kişilər arvadlarını işlədir, özləri yanlarını yerə verib yatır, səbrlə dünyadan köçüb gedəcəkləri günləri gözləyirlər. Arvadlar müşkül işlərini fəla baxdırmaq, dua yazdırmaq və cadu-pitəklə həll etməyə çalışırlar.

Gənclərin də bir hissəsi savadsızlıq üzündən bir-birinin qanını tayasına od vurur, yol kəsib quldurluqla məşğul olurlar. Qonşu qonşunu, qardaş qardaşı güllələyir, axırda da dəstə-dəstə Sibirə sürgün edilir, yaxud da qaranlıq həbsxanalar küncündə yatıb çürüyürlər. Özlərini «Müsəlman» adlandıran adamlar kimə, nəyə və nə üçün etiqad etdiklərini bilmirlər. Fırıldaqcı dərvişləri, savadsız, nadan mollaları özlərinin mənəvi ataları, rəhbərləri hesab edirlir.

Dramda müəllif avamlığı, nadanlığı tənqid etməklə bərabər, Məhəmmədəğə və Ömər surətlərində kəndin yeni mədəni qüvvələrini, onların gözəl, nəcib arzu və əməllərini də göstərmişdir. O zaman az-az rast gəlinən belə yeniyetmə ziyalılar vətəni, xalqı səadətə çatdırmaq qüvvəsinə malik olmasalar da, səadətdən xəbər verən, qaranlıqda parıldayan tək-tək ulduzlar idi. Gənc dramaturq ilk əsərində bu yeniyetmələri görüb qiymətləndirmişdir.

Gənc müəllim Məhəmməd ağa Azərbaycan kəndini mədəni, kəndliləri ayıq, savadlı görmək istəyir, onlara elmin nailiyyətlərini və faydalarını izah edir. Ömrünü kəndin mədəniləşməsi, maariflənməsi uğrunda sərf etmək Məhəmməd ağanın ən müqəddəs vətəndaşlıq və insanlıq borcudur. O: «Şübhə etmir ki, maarifin gücü ilə kəndi müasir mədəniyyət yoluna salmaq olar. Mirzə Fətəli Axundovlardan, Həsən bəy Zərdabilərdən təsirlənmiş müəllim Məhəmməd ağa arzu edir ki, Azərbaycan cütcüsü də «əлиндə qəzet oxuya-oxuya yer sürsün». Onun fikrincə, «hər oxuyan molla olmaz. Biri çinovnik olar, biri alış-veriş edər, o biri molla olar. İş adam olmaqdadır. Nə üçün bəs Amerika padşahlığında kənd adamları əllərində qəzetlə cüt sürülür» (12.-S.20-21).

Mədəni geriliyin, savadsızlığın xalqın inkişafı yolunda buxova çevrildiyini, onun göz açmasına imkan vermədiyini gören yazıçı nadanlığı müsəlman aləminin ən böyük ictimai bəlası hesab etmiş, ilk zərbəni də buradan vurmağı qərara almışdır. O, xalqın ağır güzəranının, geriliyin səbəbini elmsizlikdə, savadsızlıqda və cəhalətdə görürdü. Nərimanov yazırdı: «İnsan ki, oxumağa və elmə düşmən ola, onun gələcəyi nə olmalıdır? Belə millətin axırı puç olmazmı?»

Mirzə Fətəli Axundovun, Həsən bəy Zərdabinin ənənələrini davam etdirən Nəriman Nərimanov öz ədəbi qəhrəmanının dili ilə arzu edir ki, Azərbaycan cütcüsü də əлиндə qəzet oxuya-oxuya yer sürsün.

Məhəmməd ağanın yeganə sirdaşı və məsləkdaşı gənc ziyalı Ömər də bu arzularla yaşayır, ictimai və mədəni işlər görür. Kəndlilər arasında biliyin olmaması, xalqın müasir mədəniyyətdən uzaq düşməsi Öməri dərindən düşündürür və kədərləndirir. Ömər öz soydaşlarını bir ananın övladları kimi görmək istəyir. O, arzu edir ki, bütün vətəndaşlar

yüksək mədəniyyət qazansınlar, hər işdə bir-birinə kömək olsunlar. Ömər yolkəsənlərə qarşılıq savadsız qardaşı Vəlinin onu öldürmək istədiyini bildikdə hırsənənək deyir: «Pərvərdigara! Gör avamlıq nə yerə çatıbdır ki, qardaş qardaşı öldürmək istəyir. Səbəb nədir? Səbəb odur ki, mən onun düşmənlərini öldürürəm... Bimərifətlik, nadanlıq adamı bu dərəcədə heyvan edərmiş. Tfu, belə qeyrətə! Ah... nadanlıq! Böyük bəlasanmış! Bizim müsəlman millətinə nəzər et, firəng millətinə nəzər et. Zəmi r asimanədək təfəvüt var. Məgər xudavəndi-ələm firəng millətinə ağıllı yaradır, müsəlmanı ağılsız? Gedərsən Firəngə görərsən ki, cəmi millət guya bir ata-ananın oğludur. Baxarsən işlərinə oxumaq, yazmaq, işləmək, bir-birinə kömək etmək. Amma... Amma bizim millətə baxarsən, güya ki, qəflət yuxusuna müftəla olubdur. Əsla dünyadan xəbəri yoxdur. Bunun səbəbi nadanlıq deyilmə?» (12.-S.49)

Ömər doğrudan da nadanlığın, avamlığın qurbanı olun, doğma qardaşı tərəfindən ölcürülür.

Nərimanov bu ilk dramında göstərmək istəyirdi ki, Azərbaycan kəndini geridə qoyan başlıca səbəb avamlıq və mədəniyyətsizlikdir.

N.Nərimanov 1895-ci ildə yazdığı «Dilin bəlası», yaxud «Şamdan bəy» adlı komediyasında bir tərəfdən elmə, biliyə, kitaba, mədəniyyətə düşmən olan, hər şeyi pula satmağa hazırlaşan, vətənin sərvəti və xalqın tapdalannmış hüquqları hesabına satın alınmış quru, saxta şöhrətləri ilə öyünən əməlsiz, vətənsiz, məsləksiz bəyzadələr, tacirlər ifşa edilir, ikinci tərəfdən isə zəmanənin yetişdirdiyi gənc nəslin – kitaba, elmə, biliyə, mədəniyyətə, həqiqətə xidmət edənlərin gözəl əxlaqı təbliğ olunurdu.

Əsərin qəhrəmanı Yusif bəy deyir: «Əəli, insan ancaq dövlətə bəxt qazana bilməz. Xoşbəxt olmaq üçün mədəniyyət dəxi lazımdır, o da bizim müsəlmənda yoxdur» (12.-S.60).

Yazıçının 1896-1899-cu illərdə qələmə aldığı «Bahadır və Sorab» romanında da gənc nəslin kitabə, mütaliyə, elmə, biliyə, savada, məktəbə, mədəniyyətə münasibəti təsvir edilmişdir. Bu əsərdə Nərimanov eyni zamanda xalqın böyük dərdlərini, ehtiyaclarını, vətəndaşların mədəniləşməsinə, maariflənməsinə, müasirləşməsinə mane olan mühüm səbəbləri, millətin ya aalarını açıb göstərməyə xüsusi səy göstərmişdir.

Əsərin baş qəhrəmanı Bahadır əməlpərvər, özünə görə məsləki dünyagörüşü olan bir ziyalıdır. O, ibtidai və orta təhsilini doğma vətəninə almış, sonra Pəterburqda ali təhsilini davam etdirmişdir. Bahadır həm də ədəbiyyatla yaxından maraqlanan gənc həvəskar yazıçıdır. Onun bədii yaradıcılıqla məşğul olmaqda məqsədi öz qələmi ilə mənsub olduğu xalqa kömək etməkdir.

Bahadır həqiqəti, doğrunu yazıyaq tərəfdarıdır. O: «Ancaq həyat həqiqətlərini düzgün göstərən əsərlər həqiqi bədii əsərlər sayıla bilər» – fikrini müdafiə edərək deyir ki, yazan şəxs gərək bədxah adamların hücumundan qorxmasın, qardaşı olmuş olsa da, hər sözü açıq və mərdanə desin.

Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin zəncinləşməsi, sadələşdirilməsi, saflaşdırılması uğrunda Bahadır gözəl arzular bəsləyir. O deyir: «Bir dilinin qədrini millət o vaxt bilər ki, haman dildə yazılan inşalar millətin həm bədəninə və həm ruhuna tərbiyə verə. Və bir dilin o vaxt qiyməti olar ki, o dili təlim verənlərdə qeyrət, insaf ola.»

Bahadır və onun həmməsləkləri doğma ana dilini bəyənəməyən yurdsuz, vətənsiz meşşanlara nifrətlə baxırlar. Bahadırın tələbə yoldaşı Sultan Tiflisdə kübar azərbaycanlı ailəsində oxumuş bir qızla tanış olduğunu danışır. Bu qız ali təhsillidir. Yeddi il oxuduğuna baxmayaraq, ancaq musiqi və rəqslə maraqlanır, öz ana dilini isə bilmir. Sultan ona: «Türkcə yazmaq bilirsinizmi?» - deyər sual vəndikdə öz milli heysiyyətini itirmiş olan bu qız ona belə gözlənilməz bir cavab verir: «Türk dili nədir ki, ona gözəl vaxtını çürüdəm və nəyə lazımdır...»

Ali təhsilli meşşan qız ancaq yarı-yarımcıq «firəng dilində» danışmağı sevir və bir əfsərə əvə getmək arzusu ilə yaşayır.

Bahadır bu məlumatdan çox qəzəblənir və dvrin təəssüf hissi ilə deyir: «Bəs belə... Gör bir, sən özün türk qızı olasan, öz dilini bəyənəməyəsən! Özün türk övrəti olasan, 20 il bundan müqəddəm sadə türk külfətindən çıxasan, indi... Türk qızları ancaq əfsərə getməkdən və firəng dilini bilməkdən ötrə və öz dilini, millətini düşmət tutmaqdan ötrə mədəniyyətin dalınca gedilərsə, heç getməsələr yaxşıdır».

Bahadır mənsub olduğu xalqın, tərəqqi, mədəniyyət yoluna düşməsini arzu edir. Vətən onun nəzərində mehriban bir anadır. Bahadır deyir: «Mən millətimi sevirəm, çünki anamı sevirəm».

Bahadır və onun yoldaşları bu qənaətə gəlirlər ki, onların xalqı qabiliyyətli, istedadlı xalqdır, tərbiyədən qaçaq deyildir. Ancaq xalqa kömək etmək, camaatı yeni həyata, kitaba, biliyə, savada, maarifə, mədəniyyətə doğru istiqamətləndirmək lazımdır.

Gənc nəslin maariflənməsində kitabın və mütaliənin rolunu yüksək qiymətləndirən N.Nərimanov doğma dilimizin təbliğinə xüsusi diqqət yetirmiş, hələ Bakı gimnaziyasında Azərbaycan dili müəllimi işləyərkən ana dilinin gözəlliyi, zənginliyi və onu tədrisi haqqında bir sıra kitabçalar yazmışdı.

Azərbaycan dili, onun tədrisi, təbliği və inkişafı haqqında əsas fikirlərini N.Nərimanov «Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhfi»,

«Müəllimsiz türk dilini öyrənməkdən ötrü ruslar üçün asan kitabça» dərsliklərində, «Bahadır və Sona» romanında, «Həyat» və «İrşad» qəzetlərində «Həftə fəryadı», «Cümə söhbəti» başlığı altında çap etdirdiyi fleytonlarda, «Bəsirət», «Yeni iqbal», «Hümmət», «Bakinski raboçi» və «Kommunist» qəzetlərində çap olunmuş bir sıra məqalələrində, nəhayət, ayrı-ayrı yığıncaqlardakı məruzə və çıxışlarında söyləmişdir.

N.Nərimanov ana dilinin tədrisində dərsliklərin əsas vasitə olduğunu və dövrün tələblərini nəzərə alaraq bir il ərzində üç qrammatika kitabı - dərslik tərtib etmişdir. Bakı gimnaziyasında Azərbaycan dili müəllimi olduğu zaman mənəvi tələb və milli vəzifə duyan bu böyük şəxsiyyət «Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhfi» kitabını çap etdirir. Müəllifin özünün dediyi kimi, bu kitab rus və Azərbaycan məktəblərində azərbaycanca oxuyan uşaqlar üçün yazılmışdır.

Maraqlıdır ki, N.Nərimanov öü kitabda verdiyi misalların bir qismini kitaba və mütaliyəyə həsr etmiş, insanları elmi, bilikli olmağa çağırmış, maarifin və savadın əhəmiyyətini göstərmişdir. Məsələn:

«Beşiyə düşdüyünüz gündən tabuta girdiyiniz gündək elmi tələb edin».

«İnsanın ruhuna elm verən ləzzəti heç şey verməz».

«Elmi sevən qaranlıqda işıqlığa düşür».

«Elmin işığı yanan lampanın işığına bənzəməz».

«İnsan ancaq kitab oxuya-oxuya xoşbəxt olar».

«Elmin gücünə xoşbəxt olan qeyrətini əldən verməyib başlar bəz millətinə kömək etməyə» və s. (9.-S.11-12).

N.Nərimanov ikinci kitabını «Müsəlmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrənməkdən ötrü asan kitabça» adlandırır. O, bu əsəri 1899-cu ildə Bakı gimnaziyasında Azərbaycan dili müəllimi olduğu zaman yazmışdır. 64 səhifədən ibarət olan bu kitab Bakıda «Arar» mətbəəsində çap edilmişdir.

Müəllifin kitaba yazdığı kiçik müqəddiməsindən aydın olur ki, əsərin yazılmasında əsas məqsəd rus dilini azərbaycanlılara öyrətmək olmuşdur. «Hənz bu kitabça o şəxslərdən ötrüdür ki, vaxtında rusca oxumayıb, ancaq indi rusca oxumağı və yazmağı özləri üçün lazım bilirlər. Ona görə bu kitabçanı müsəlman qardaşlarımız üçün yazdıq ki, müəllimsiz rusca yazmaq, oxumaq və danışmaq öyrənsinlər. Hərgah oxuyan sarıdan bir balaca diqqət olunsa, yarım ayın ərzində bu kitabçanın köməkliliyi ilə şəxs rusca oxumaq, yazmaq bilər» (9.-S.15-16).

N.Nərimanov azərbaycanlıların rus dilini öyrənməsini vacib hesab etdiyi kimi, Azərbaycan dilinə maraq göstərən rusların da arzusunu nəzərə alaraq 1899-cu ildə 55 səhifədən ibarət «Müəllimsiz türk dilini

öyrənməkdən ötrü ruslar üçün asan kitabca» əsərini yazıb çap etdirmişdir. Dərslərdə hər bir nitq hissəsi haqqında məlumatdan sonra bu nitq hissəsinə aid maraqlı mətnlər, klassiklərimizin əsərlərindən parçalar, şeirlər və nəsihətəməz sözlər, tapmacalar, çoxlu atalar sözləri və məsəllər verilir. Bu atalar sözlərdə insana, aİ əyə, xalqa məhəbbət, dostluq, yoldaşlıq və s. məsələlərlə yanaşı biliyə, kitaba, müəllimə dair fikirlər də ifadə olunur. Məsələn:

«Adam elm ilə qaranlıqdan çıxar».

«Qələm qılıncdan kəskindir».

«Oxuduğunu demə, anladığını de».

«Ata və anaya hörmət vacibdir».

«İnsan insana gərəkdir».

«Dövlət insanı xoşbəxt etmir».

«Alim olmaq asandır, adam olmaq çətinidir».

«Qurd qaranlıq sevər» və s. (9.-S.19-20).

Kitabda rus qrafikası ilə Azərbaycan dilində çap olunmuş dörd kiçik hekayə də böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Bu hekayədən biri belədir:

Uşaq və gözlük. Uşaq gördü ki, atası kitabı oxuyanda gözlük taxır. Uşaq atasına dedi: «Ata, mənim üçün də gözlük al. Mən də sənə kimi kitab oxumaq istəyirəm». Atası oğluna baxıb cavab verdi: «Yaxşı, mən sənə gözlük alaram» və aldı oğluna əlifba (9.-S.20-21).

Göründüyü kimi, bu kiçik hekayədə N. Nərimanov əlifbanı, daha doğrusu, «Əlifba» kitabını gözlüyə bənzədir və bununla demək istəyir ki, hər bir kəs savadlanmaq, zənginləşmək üçün ilk növbədə oxumağı, kitab müəllimə etməyi öyrənməlidir.

Görkəmli publisist müxtəlif qəzetlərdə dərc etdirdiyi məqalələrinə də kitab və müəllimə ilə bağlı qiymətli fikirlər söyləmişdir.

O, məqalələrinin birində yazır ki, axır zamanlar Zaqafqaziyanın oxumuş müsəlmanlarından bəziləri rus qəzetlərində öz məqalələrini dərc etdirirlər. Bir tərəfdən bu, əlbəttə, sevindiricidir, çünki görünür, müsəlmanlar yavaş-yavaş mətbuat işi ilə maraqlanmağa başlayırlar. O biri tərəfdən isə bu hadisə çox kədərli ki, orlar mətbuat işinin məhəbbətini pis anlaşırlar. Belə ki, ziyalılarımız xalqa xeyir verən məsələlərdən yox, heç kimə görək olmayan məsələlərdən yazırlar. Nərimanov soruşur: «Bu kimi məqalələri oxuduqda iztiyarsız olaraq özünə belə bir sual verirsən: məqalələr kimin üçün və nə məqsədlə yazılır?» (12.-S.227).

Müəllif Zaqafqaziya üçün Azərbaycan dilində heç olmasa birçə qəzetin nəşr olunmasını arzulayır və yazır: «Lakin nə qədər ki, belə bir

qəzet yoxdur, oxumuş müsəlmanlar qızıl vaxtlarını müsəlmanların anlamadığı dildə faydasız məqalələr yazmağa sərf etmək əvəzinə, bu və ya digər məsələlər haqqında sadə Azərbaycan dilində kitabçalar nəşr etsələr, rus dilini öyrənməyin faydası haqqında yazsalar, daha ağıllı iş görmüş olardılar» (12.-S.227-228).

Xalqın tərəqqisi və mədəni yüksəlişində mətbuatın güclü bir silah olduğunu N.Nərimanov dəfələrlə söyləmiş, özü də həmişə belə bir silahı əldə etməyə çalışmışdır. O, ürəkaçığı ilə deyirdi ki, millətimiz qəzetəyə yalançı bir şey kimi baxır, mollalar isə «qəzet oxuyanları uşaq və nadan hesab edirlər. Lakin mətbuat ikinci bir dövlət qüvvətindədir. Qəzet göz açar, insanı qaranlıqdan işıqlığa salar və bilmədiyini bildirər...». Onun fikrincə, «mətbuatın vəzifəsi ümumi millətin işlərini bilmək, bilib və təhlilində aciz qalmamaq və daim millətin hüququnu mühafizə etməkdir. Mətbuatda elmi işlərə geniş yer verilməlidir, əks halda «qəzetin camaata lazımcına mənfəəti və təsiri olmayacaqdır». Xalqa elm öyrədilsə, onda «xalqın beyni açılar, özünü tanıyar, özü ilə özgəyə fərq qoyar, həyat mübarizəsini düşünər» (8.-S.55-56).

N.Nərimanov 1899-cu ildə M.F.Axundovun «Hacı Qara» komediyasının Gəncədə tamaşaya noyulması münasibəti ilə söylədiyi nitqində deyirdi: «...heç millət qılınc və tufənglə qabağa getməyibdir. Hansı millət ki, qabağa gedib tərəqqi edibdir, ancaq elmin gücünə xoşbəxt olubdur. Amma o millət ki. Ümidini qılıncı bağlayıb, həmişə zəlalətdə qalmış millətlərdən biri də bizim müsəlman millətidir. Bir dürrüst nəzər edək bizim zindəkənliyimizə! Oğurluq, quldurluq, adam öldürmək və cürbəcür yaman hərəkətlər bizdən baş verir. Doğrudur, bu tövr bədbəxtlik hər millətin arasında olubdur, amma onlar bizdən tez başa düşüb, elmin dalınca gediblər və zülmətdən xilas olub işıqlığa düşüblər. Amma biz hələ qəflət yuxusuna mübtəla olmuşuq» (4.-S.34).

«Bəs lazım gəlmirmi bu dərdin dərmanını tapaq?» N.Nərimanov onu düşündürən sualların çarəsini tərbiyədə, maarif və mədəniyyətin, elmin təbliğ edilməsində görürdü. «Necə verək tərbiyə?» sualına özü belə cavab verirdi: «Tərbiyə dəxi ancaq elmin gücünə olar. Ona görə lazımdır məktəb ola...» Məktəb açılıns ki, orada bizim uşaqlar rus və türk dilini oxuyub və lazım olan tərbiyəni əxz edib gələcəkdə həm özləri və həm ata və anaları xoşbəxt olalar».

N.Nərimanov «bu tövr camaat işləri bir adamın gücü ilə başa gəlməz» deyərək məktəb açılmasına ümumxalq işi kimi baxırdı. O, Gəncənin mərifətli və mədəniyyətli cavan müsəlmanlarının məktəb açmaq təşəbbüsünü təqdir edir, qətiyyətlə deyirdi: «Məktəb! Məktəb! Bizi ancaq məktəb nadanlıqdan xilas edər!» (12.-S.229).

«Millətin fəqir və zəlalətinə əsasən səbəb onun əqil və mədəniyyətinin fəqir və nöqsanıdır» – deyən N. Nərimanov 1906-cı il martın 9-da «İrşad» qəzetində dərc etdiyi «Türk dilində yeni curnal» məqaləsində sevinclə xəbər verirdi ki, Bakı müəllimlərindən Əlisgəndər bəy Cəfərova və Məhəmməd həsən bəy Əfəndiyevə təzə türk dilində iki həftəlik «Dəbistan» adında curnal nəşr etməyə izin verilibdir. Bu curnal məktəblərdə oxuyan müsəlman balaları üçün olub, ayda bir dəfə validələr üçün də «Əlavə» veriləcəkdir.

O, daha sonra yazdı: «Həqiqət hal bir millətin mədəniyyət cəhətinə halından bəhs edəndə haman millətin balalarının tərbiyəsinə nəzər etmək gərəkdir...»

Demək, söymək ilə uşağın ətvarını düzəltmək olmaz. Bədəne lazım olan kimi ağıla və ruha yem lazımdır. Mədəniyyəti, məlumatı olmayan ana uşağın ağına və ruhuna nə tövr sığa verə bilər?...

İkihəftəlik jurnal «Dəbistan» məktəblərdə oxuyan uşaqlarımız üçün olub, onların ağıllarına və ruhlarına lazım olan yem verməyinə şəbhəmiz yoxdur. Bu vaxtdək kitabsızlıqdan uşaqlarımız zərərli, əqidəni pozan kitablar oxuyub nələc qalmışdılar. «Dəbistan» isə bu tövr kitabları aradan götürülməyinə səbəb olub zəmanəmizə lazım olan məlumatları verməyini gözləyirik. Bəli, oxuyanlarımızda qeyrət görünür, - hər kəs öz qüvvəsinə görə işləyir. İşləyin, qeyrətli qardaşlar, işləyin. Qoy millətin afərin səsi sizə ürək verib qeyrətinizi dəxi də artırsın» (12.-S.323).

N.Nərimanov haqlı olaraq deyirdi: «Bir millət özünü tanımayınca, hüququnu düşünməz. Tanımaq üçün də milli dil, milli məktəb, milli mətbuat, milli ədəbiyyat lazımdır. Bunların da meydana gəlməsi və tərəqqisi bizim üçün hürriyyətə bağlıdır» (12.-S.350).

O daha sonra yazdı: «Elm dalınca gediniz deməkdənsə, elmi oxumaq lazımdır. Haman elm araya gələr isə xalqın beyni açılar, özünü tanıyar, özü ilə özgəyə fərq qoyar, həyat mübarizəsini düşünər və axırda bir məslək-əqidə tutub gedər. Camaat elm nə olduğunu düşünərsə, onu sevər. Alim adamın qədrini bilər və bilib də ciddü-cəhd edər ki, camaat və cəmiyyətin işlərini adamlara tapşırınsın!» (12.-S.353).

N.Nərimanov məqalələrinin birində isə belə yazdı: «Kitabxana və kitab elm və mədəniyyət aləminin qapısı, bilik xəzinəsi, həyat müəllimidir. Kitab öz oxucusunun sədəqətli dostu, ağıllı məsləhətcisidir. Kitab insanın həyatını zintəndirən və mənalandıran, bəşəriyyətin əldə etmiş olduğu bilik sərvətlərini mənimsəməkdə ona kömək edən ən faydalı vasitələrdən biridir» (13.-S.122).

Ünümüyyütlə, N.Nərimanov ömrü boyu kitabın, mütaliənin, kitabxananın, elmin, mədəniyyətin rolunu yüksək qiymətləndirmiş, xalqın savadlanmasının qayğısına qalmış, doğma xalqının digər millətlərdən mədəni səviyyəyə geridə qalması faktı ilə heç cür barışa bilməmişdir. O, istər ədəbi-bədii əsərlərində, istərsə də publisistik məqalələrində kitabı və mütaliəni təbliğ etmiş, xalqın və vətənin xoşbəxtliyini elmdə, bilikdə görmüşdür.

Böyük ədib bu məqsədlə özü də Azərbaycan balalarının savadlanması və millətə xeyir verməsi üçün bir sıra dərs kitabları yazmış, həm Borçalıda, həm də Bakıda məktəbdə çalışarkən kitabın və mütaliənin əhəmiyyətini əhaliyə başa salmağa çalışmışdır.

N.Nərimanov hər bir xalqın milli varlığını, mədəniyyətini qorumaq üçün hər şeydən əvvəl həmin xalqın azadlıq əldə etməsinə birinci şərt hesab edirdi. Ona görə də Azərbaycanda sovet hakimiyyət qələbə çaldıqdan sonra müəyyən müstəqillik qazanmış respublikamızda elmin, təhsilin, mədəniyyətin, o cümlədən kitabxana işinin inkişafı onun diqqət mərkəzində dayanmışdı.

N.Nərimanovun kitabxana işi sahəsindəki fəaliyyəti çox rəngarəng olduğundan onun hər tərəfli öyrənilməsi məqsədi ilə kitab, kitabxana və mütaliə ilə bağlı fikirləri bir yerə toplanmalı, müvafiq ixtisas fənlərinin tədrisi zamanı bu fikirlər təbliğ edilməlidir;

Son zamanlar N.Nərimanovun şəxsiyyəti ilə bağlı müxalifət qüvvələrinin yaratdığı rənfəi münasibəti aradan qaldırmaq məqsədi ilə böyük yazıçı-publisistin, görkəmli ictimai-siyasi xadimin özünün çoxcəhətli ədəbi-bədii və siyasi yaradıcılığından istifadə edilməsi fayda verər;

Erməni işğalçılarına qarşı mübarizədə, gənc nəslin hərbi-vətənpərvərlik hissəsinin tərbiyəsində N.Nərimanovun zəngin irsindən səmərəli istifadə edilməlidir;

Kitabxanalarda N.Nərimanovun əsərlərinin təbliği istiqamətində dönüş yaradılmalı, bu günə səsləşən dramları, fleytonları və məqalələri geniş oxucu kütləsi arasında məqsədyönlü şəkildə yayılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: 10 c.-də. C.7. – B., 1983. – S.226-229.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı. – B.: Maarif, 1989. – S.128-137.
3. Dubinski-Muxadze İ. Nərimanov. B.: Yazıçı, 1979. – 258 s.
4. Əhmədov T. Nəriman Nərimanov. – B.: Yazıçı, 1982. – 300 s.

5. Xələfov A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi (1870-1920). – B., 1960. – s.
6. Xələfov A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən (1920-1932). – B.:1960. – 188 s.
7. Xələfov A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi (Ən qədim dövrlərdən XX əsrə qədər): Dərslik. I hissə. – B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004. – 328 s.
8. Kəçərli F. Nəriman Nərimanov. – B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1965. – 390 s.
9. Məmmədov M. Nərimanov və ana dili. B.: Elm, 1971. – 82 s.
10. Nərimanov N. Məqalələr, nitqlər: 2 c-də. – 2 c-də. - B.: Elm, 1988. – 312 s.
11. Nərimanov N. Seçilmiş əsərləri. – B.: Elm, 1973. – 254 s.
12. Nərimanov N. Seçilmiş əsərləri. – B.: Azərnəşr, 1985. – 385 s.
13. Paşayev N. Nəriman Nərimanov və Azərbaycan mədəniyyəti. - B.: Azərnəşr, 1986. – 176 s.
14. Tağıyev H. Azərbaycanca kitabxanaçılıq işi. – B.: Azərnəşr, 1964. – 120 s.

Князь Аслан

**ВОПРОСЫ КНИГИ И ЧТЕНИЯ
В ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОМ НАСЛЕДИИ
НАРИМАНА НАРИМАНОВА**

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена к проблеме книга, библиотека и чтение в жизни и творчестве классиков азербайджанской литературы. В данной статье кратко изложены взгляды великого государственного деятеля, известного писателя, педагога, просветителя Наримана Нариманова на значение роли художественной литературы в формировании личности.

Автор изучает эту тему на трех направлениях: 1) Всестороннее исследование деятельности первой народной библиотеки-читальни Наримана Нариманова, созданного в городе Баку (1894-1898); 2) Обобщение деятельности Наримана Нариманова по библиотечном делам на постах председателя Азербайджанского Революционного Комитета и председателя Совета Народного Комиссариата (1920-1922); 3) Изучение взглядов Н.Нариманова к книге и чтению.